

Poznań, 6 lipca, 2023 r.

dr hab., Emilia Soroko

Wydział Psychologii i Kognitywistyki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Recenzja rozprawy doktorskiej

pt. „Older Polish adults’ narratives on their past and present sexuality. Exploring the intersection of socio-cultural background and sexual scripts theory”

przygotowanej przez Gabrielę Gore-Gorszewska

pod kierunkiem dr hab. Grzegorza Iniewicza, prof. UJ

Recenzowana rozprawa doktorska mieści się w obszarze seksuologii, psychologii rozwoju człowieka w cyklu życia z uwzględnieniem wątków społeczno-kulturowych. Badania zostały przeprowadzone w podejściu jakościowym w psychologii. Rozprawa składa się z trzech opublikowanych w latach 2021-2022 artykułów, w których pani Gabriela Gore-Gorszewska jest jedyną (w dwóch przypadkach) lub pierwszą autorką. Artykuły te zostały wydane w czasopismach o wysokiej jakości naukowej ocenianej według współczesnych kryteriów oceny jakości publikacji: *The Journal of Sex Research* (Scopus 21' 99; IF 4.453); *Culture, Health, and Sexuality* (Scopus 21' 78; IF 2.154), *Ageing and Society* (Scopus 21' 83; IF 3.718). Seksualność osób starszych została na ich łamach omówiona z perspektywy seksuologicznej, psychologicznej, społecznej i kulturowej.

Prezentację tych publikacji poprzedzono zarysem perspektywy teoretycznej, łącznym omówieniem metodologii / metodyki przeprowadzonego badania, a także z ogólnej perspektywy przedyskutowano wyniki zawarte w trzech artykułach. Wprowadzenie to można potraktować jako autoreferat, pokazujący cykl artykułów jako spójny tematycznie. Wynika z niego, że podstawą było jednorazowe przeprowadzenie 30 jakościowych wywiadów pogłębionych wg określonego scenariusza (wywiady częściowo ustrukturuowane) z kobietami i mężczyznami w wieku od 65 do 82 roku życia. Były one podstawowym materiałem badawczym, który został poddany refleksyjnej analizie tematycznej w oparciu o propozycję Braun i Clarke, aby odpowiedzieć na trzy odrębne pytania badawcze w obszarach: 1) definiowania i znaczenia aktywności seksualnej w późnej dorosłości; 2) trajektorii intymności (w badaniach dodatkowo uwzględniono grupę osób z Czech) oraz 3) rozumienia powodów (atrybucji) nieaktywności seksualnej wśród starszych kobiet.

UWAGI OGÓLNE

Waga podjętych problemów badawczych jest duża z punktu widzenia nauki (wypełniono lukę w dotychczasowej wiedzy), praktyki (wyodrębniono obszary oddziaływań psychologicznych) oraz życia codziennego (sięgnięto do obszarów tabuizowanych i opracowano je w przystępny sposób). Zgadzam się w pełni z autorką, że wartość jej badań leży w przyjęciu perspektywy psychospołecznej, w opozycji do dominującej biologicznej, a także uwzględnienie podmiotowej perspektywy osób starszych (które są narażone na marginalizowanie ich w dyskursie społecznym i naukowym), w środkowoeuropejskim (?) kontekście kulturowym. Uważam, że przyjęte podejście badawcze oraz uzyskane wyniki pozwalają zrekonstruować postawy i motywy związane z aktywnością seksualną w tej grupie osób, przemiany w wartościowaniu intymności, a także sposoby argumentacji (racjonalizacji) podejmowanych lub niepodejmowanych aktywności w kontekście biograficznych doświadczeń. Spostrzeżenie, że mężczyznom pomaga redefinicja seksu z perspektywy bardziej egoistycznej w stronę relacyjną, a kobietom orientacja w stronę zwrócenia uwagi na swoje potrzeby, jest ważnym wglądem w obszar jakości życia w późnej dorosłości. Z kolei zobaczenie wzrastającej roli intymności i jej związków z seksualnością w perspektywie czasowej jest wynikiem ważnym teoretycznie (zachęca do badania intymności jako procesu) i praktycznie (np. przy poradnictwie dla par). Uzyskane w badaniu wyniki i powstałe na ich bazie wyjaśnienia funkcjonowania, wzbogacają znacząco dotychczasowe sposoby myślenia o seksualności osób starszych. Wyniki zostały gruntownie przeanalizowane i ciekawie zinterpretowane. Mogą wpłynąć na profilaktykę i pomoc psychologiczną kierowaną do osób w późnej dorosłości.

Warto również podkreślić, że projekt badawczy będący podstawą artykułów, charakteryzuje się bardzo wysoką jakością metodologiczną / metodyczną – zawiera decyzję co do przyjętej perspektywy filozoficznej (ontologicznej, epistemologicznej), dopasowane do niej i poprawnie sformułowane pytania badawcze, właściwie przeprowadzoną i poddaną refleksji metodę zbierania danych (wywiad pogłębiony), adekwatnie dobraną metodę analizy danych jakościowych (refleksyjną analizę treści), czytelnie przedstawione wyniki badań wraz z ich ugruntowaniem w danych, pogłębioną i ciekawą poznawczo dyskusję naukową, a także widoczną w wielu miejscach projektu świadomość metodologiczną autorki. Jakościowy warsztat badawczy został przez autorkę opanowany wspaniale, a artykuły (szczególnie artykuł 1, What do You Mean by "Sex"? A Qualitative Analysis of Traditional versus Evolved Meaning of Sexual Activity among Older Women and Men) to wzorowa publikacja psychologicznych badań jakościowych.

UWAGI SZCZEGÓŁOWE

Opublikowane artykuły nie będą tutaj obiektem mojej recenzji, ponieważ ich forma jest efektem przeszłego procesu recenzyjnego i dostosowania do wymagań redakcji czasopism. Przedyskutuję sprawy merytoryczne i metodologiczne, które nie były w artykułach wyrażone (ze zrozumiałych przyczyn), ale również nie zostały podjęte w autoreferacie (co już jest mniej oczywiste). Zachęcam tym samym autorkę do podjęcia tych kwestii w odpowiedzi na niniejszą recenzję.

TEORETYCZNE PODŁOŻE PROJEKTU BADAWCZEGO

Autorka nawiązuje do różnie rozumianych perspektyw teoretycznych w adekwatnych miejscach projektu badawczego. Udowadnia, że zna wartość wyartykułowania założeń filozoficznych przy projektach jakościowych i rozumie ich związek z jakością prowadzonych badań (zbierania i analizy danych). Podejmując poszczególne wątki, w każdym z artykułów przedstawia aktualny stan badań, ale też poświęca miejsce na dookreślenia terminologiczne, co stanowi potem świetny grunt do pokazania, dlaczego jakościowy projekt badawczy i jakościowe pytania badawcze są właściwym wyborem. Jednak trudność sprawiło mi stworzenie sobie pełnego obrazu założeń teoretycznych, przyjętych w pracy. Być może właśnie autoreferat był (a teraz obrona doktoratu jest) dobrym miejscem na uporządkowanie tej problematyki i pokazanie, jak poszczególne grupy założeń teoretycznych wiążą się ze sobą i jak wpływają na projekt badawczy.

Po pierwsze, brakowało mi wyczerpującego przedstawienie teorii skryptów seksualnych i określenia pozycji tej teorii wobec przeprowadzonych badań (szczególnie w artykule 1). Odnoszę, raczej niesłuszne wrażenie, że podział na skrypty społeczne, interpersonalne i intrapersonalne i ich wzajemne zależności to jedyna zawartość tej koncepcji. Przydałoby się na przykład wyjaśnienie, jakie reguły powiązań między skryptami pozwalają na wyciąganie jakich wniosków na temat seksualności. Dodatkowo, w całym projekcie autorka wyodrębnia polskie, konserwatywne tło kulturowe jako ważny wyznacznik opisywanej grupy osób badanych, wskazujący homogeniczność próby w tym zakresie. Potem wskazuje też, że przyjęła perspektywę kulturową w analizie (dotyczy to szczególnie artykułu 2). Jednak czytając pracę – jako psycholog – miałam trudność w zrozumieniu wpływu czynników kulturowych na funkcjonowanie seksualne. To znaczy, mogę jedynie wziąć to „na wiarę” (szczególnie, że zgadza się to z moim doświadczeniem życia w tej kulturze), ale zastanawiam się na jakiej wiedzy opiera się wnioskowanie w tym (kulturowym) podejściu. Bez wiedzy o tym, jak się naukowo myśli w podejściu kulturowym (zestaw założeń), takie spostrzeżenie „The results suggest that the participants' sexuality was strongly influenced by the socio-cultural norms of the times in which they were coming

of age and exercising their adult sexuality” (s. 19 autoreferatu) może być zrozumiane jedynie intuicyjnie.

Po drugie, potrzebowałabym refleksji nad rolą psychologicznej perspektywy rozwojowej w badaniach, szczególnie ich wynikach. Na przykład autorka posługuje się pojęciem trajektorii życiowych i trajektorii intymności (dotyczy to głównie artykułu 2). Zastanawiam się zarówno nad źródłem tego pojęcia (z jakich koncepcji psychologicznych się wywodzą), ale także ich jego implikacjami. Potrzebowałabym osadzenia pojęć trajektorii życiowych i trajektorii intymności w szerszej wiedzy psychologicznej oraz jestem ciekawa wzajemnej zależności tych pojęć. Dodatkowo, przy omawianiu wyników badań własnych, rzadko pojawiała się próba dyskusji wyników w kontekście klasycznych albo współczesnych koncepcji rozwoju człowieka lub ewentualnie koncepcji klinicznych – właśnie owe trajektorie czy zmiany w intymności mogłyby być przedyskutowane w świetle np. teorii Eriksona czy Willego. Podobnie w artykule 1, w którym pokazano rolę dwóch zdarzeń w biegu życia, które pozwalają na zmianę znaczenia seksu (koniec długoterminowego związku oraz nowa relacja), ważna wydaje się dyskusja w kontekście zadań rozwojowych późnej dorosłości czy dynamiki związków intymnych / romantycznych. Odnoszę przez to wrażenie, że potencjał interpretacyjny zawarty w aspekcie intrapersonalnym teorii skryptów nie został w pełni wykorzystany.

Po trzecie, zastanawiam się, w jakim zakresie autorka kierowała się jawnymi lub ukrytymi założeniami co do zdrowia i zaburzeń (też seksualnych) w swoich projektach badawczych, np. posługując się pojęciem „successful aging” lub rozmawiając w wywiadach o zdrowiu i zaburzeniach.

Po czwarte, wśród wyborów podłoża filozoficznego podjętych badań został wskazany konstruktywizm, ale zdefiniowano go zgodnie z nachyleniem definicyjnym konstrukcjonizmu społecznego (który też zdaje się bardziej pasować do teorii skryptów seksualnych). Chętnie poznam argumenty za przyjęciem którejś z tych perspektyw lub co o relacjach między tymi perspektywami myśli autorka.

KWESTIE METODOLOGICZNE

Uzasadnienie doboru osób do grupy badanej, zadbanie o zakres jej homogeniczności i heterogeniczności (w różnych zakresach), zebrane informacje kontekstowe o osobach (np. poznanie ich motywacji), a także sposób rekrutacji oraz opis procedury badania oceniam bardzo wysoko. Autorka wykazała się wrażliwością etyczną, zdolnością do rozumienia niuansów kontaktu interpersonalnego i jego wpływu proces uzyskiwania znaczących danych. Obszary niejasności to dookreślenie statusu relacji osób badanych jako relacji długotrwałej lub nowej (w tabelach opisujących uczestników/czki). Nie rekomendowałabym też opisywania przy pomocy procentów grupy o liczebności mniejszej niż 100.

Zastosowany wywiad badawczy nawiązywał do istniejącej wcześniej metody, ale został koncepcyjnie i empirycznie (w wyniku pilotażu) dostosowany do niniejszego projektu badawczego. Jako metoda badawcza okazał się skuteczny, czego dowodzi refleksja autorki (która była osobą prowadzącą wywiady), a także jakość pokazanego poprzez cytaty zebranego materiału badawczego. Jestem ciekawa szczegółów na temat dostosowania wywiadu, szczególnie w zakresie tego, co decydowało o podjętych zmianach. Autorka pisze: „Throughout the interviews, I also made an effort to connect with the participants' biographies and ask questions related to their knowledge on certain topics (e.g. historical events, places)”. Zastanawiam się, jaką funkcję interpersonalną pełniła rozmowa w tych obszarach oraz czy/jak bardzo wykorzystana została ta biograficzno-historyczna perspektywa do analizy i interpretacji danych. Warto zaznaczyć, że autorka w modelowy sposób opatrzyła refleksją własny wpływ na powstałe dane (w autoreferacie oraz manuskryptach w sekcji *Reflexivity*).

Refleksyjna analiza tematyczna wg propozycji Braun i Clarke została zastosowana w każdym z trzech sub-badań. Za każdym razem zastosowano te same główne kroki tej analizy, ale dokonano też adaptacji, potrzebnych bądź dla realizacji celów badawczych bądź z powodu współpracy w zespole (przy artykule nr 2). Sposób opisu zastosowanej metody, decyzje o jej dostosowaniu są klarowne i pozwalają na to, aby analizy tego typu mógł powtórzyć inny/a badacz/ka czy zespół badawczy. Pewien niedosyt powstaje jednak na linii „wypowiedź/cytaty – kody – tematy”. O ile tematy wyrażone są czytelnie, a ich ilustracje cytatami są świetnie dopasowane, o tyle ukryta przed okiem czytelnika jest domena kodów. Prosiłabym o audyt, czyli o to, aby autorka dla dowolnego tematu pokazała grupę zasilających go kodów, a także przykładowe cytaty(y). Kodowanie bowiem jest sednem przyjętej techniki analizy materiału werbalnego. Zastanawiam się też nad podjętym sposobem analizy tematycznej (pewnym stylem analitycznym), w którym na mniejszej próbkę konstruuje się wstępnie zestaw tematów (mapę tematyczną), a potem przez pryzmat tego etapu pracy czyta się kolejne wywiady. Jakie konsekwencje dla analizy ma taki sposób podejścia do danych? *Nota bene*, refleksyjność badaczki (*reflexivity*) została bardzo rzetelnie „przeprowadzona” w zakresie metody zbierania danych, ale nie ma autoanalizy procesu kodowania w tym zakresie. Jest bowiem sporo potencjalnych czynników, które mogą utrudniać niestronniczą analizę, jak na przykład postawy wobec katolicyzmu, bycie kobietą, własna definicja aktywności seksualnej czy (oczywista) znajomość teorii skryptów seksualnych. Ponadto analiza tych samych wywiadów dla celów odpowiedzi na kolejne pytania badawcze jest sytuacją, w której mamy do czynienia z jednej strony z dużą (pożądaną) znajomością danych, ale z drugiej z utworzonymi poprzednio interpretacjami. Sądzę, że wymaga to podjęcia dyskusji o ograniczeniach analiz. Kolejna sprawa, na którą chcę zwrócić uwagę, dotyczy artykułu 2 i zapowiedzi, że

zastosowana zostanie tam *cross-cultural thematic analysis* i że podjęte zostały działania, służące do porównania dwóch zestawów danych (wywiadów polskich i czeskich). W analizie jakościowej porównywanie jest ogromnym wyzwaniem koncepcyjno-metodycznym i przyznam, że nie spotkałam jeszcze artykułu jakościowego, w którym dokonano by porównania w sposób, który byłby wystarczająco dobry. Mam poczucie, że nie udało się to również w artykule 2. Z pewnością bowiem pisanie, że „kilkoro mężczyzn” czy „wszystkie Polki” itp., to nie jest sposób na efektywne naukowo porównywanie w badaniach jakościowych. Również w artykule 1, w którym analizowano wypowiedzi kobiet i mężczyzn, autorka musiała dokonać porównań między płciami (co na przykład poskutkowało dwoma równoległymi schematami organizującymi tematy). Chętnie dowiem się więcej o zmaganiach z porównywaniem, zarówno od strony metodycznej (technicznej) jak i koncepcyjnej.

Na szczególną pochwałę zasługuje sposób opisu wyników analizy tematycznej w każdym z trzech artykułów. Nie jest to sztapkowy opis tematów, ich definicji i uzasadniających je cytatów, ale wielowątkowa i pogłębiona odpowiedź na pytanie badawcze, która ma adekwatną perswazyjną moc i jest uzasadniona w danych. Uzyskane, dzięki przeprowadzonym analizom, rozumienie badanego zjawiska (definicji aktywności seksualnej, intymności czy nieaktywności seksualnej) jest przedstawione na odpowiednim czytelnym schemacie graficznym. Dyskusja wyników przedstawiona jest erudycyjnie i dowodzi mocnego osadzenia autorki w literaturze przedmiotu (w badaniach ilościowych i jakościowych) i samoświadomości, w które miejsce dyskursu naukowego na temat seksualności osób starszych własna praca badawcza się wpisuje.

KONKLUZJA

Przedłożona dysertacja dowodzi bardzo dobrej znajomości autorki w zakresie literatury przedmiotu i biegłości warsztatowej w obszarze badań jakościowych w psychologii (stawianie pytań badawczych, zbieranie danych, analiza danych, prezentacja i dyskusja wyników, refleksja nad procesem badawczym, pisanie artykułów naukowych).

Z pełnym przekonaniem wnioskuję do Rady Dyscypliny Psychologia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie o dopuszczenie mgr Gabrieli Gore-Gorszewskiej do dalszych etapów postępowania. **Rozprawa odpowiada warunkom określonym w odpowiedniej ustawie o tytule i stopniach naukowych** i w pełni kwalifikuje mgr Gabrielę Gore-Gorszewską do nadania stopnia doktora w zakresie psychologii.

Emilia Soroko